STRATEGII TACITEICE

Florica BECHET
Universitatea din București

Résumé : Dédié au souvenir de mon ancien professeur Eugen Cizek, cet article représente ma modeste participation au volume qui lui est offert, un minuscule hommage à son immense contribution au développement des Études Classiques et aux recherches qu'il a consacrées au grand Tacite. Tout en suivant de près les idées exprimées dans son livre sur Tacite (Éditions Univers, 1974), j'ai tenté d'entreprendre une analyse exhaustive d'un fragment de l'œuvre tacitéenne, preuve pratique de l'évidente valeur de l'étude proposée par mon éminent professeur.

Mots-clés : analyse, style, écriture, structure, phrase
Cuvinte-cheie: analiză, stil, scriitură, structură, frază

Considerații preliminare

„Ideile lui Tacit, planul semnificațiilor de profunzime, complexitatea ideației sunt mediate de rețeaua fascinantă a semnificanților lingvistici" – spune Eugen Cizek chiar la începutul capitolului al II-lea al cărții sale închinate lui Tacit[1], intitulat „Primul contact cu structura operei lui Tacit", unde titlul este însoțit de un generos subtitlu: *Efecte artistice și materialul lingvistic – Nivelul sonor – Nivelul morfosintactic și lexicul – Nivelul morfosintactic și fraza – Evoluția și organizarea stilului*. În continuare, autorul adaugă: „Înainte de a cunoaște semnificatele adânci, noi întâmpinăm ceea ce îndeobște se numește «limba» scriitorului: pentru a sugera idei, orice text literar se constituie ca un sistem de sunete, cuvinte și fraze" (p. 36).

Considerăm că, dacă cercetăm acest sistem, aflăm absolut totul atât despre scriitura marelui istoric, cât și despre ideile lui, care, de foarte multe ori, se relevă nu direct, ci prin modul în care sunt prezentate. Acesta este și principalul motiv pentru care am ales să analizez un fragment din opera scriitorului, fragment pe care îl supunea, de obicei, analizei studenților, la cursul de Istorie a limbii latine, când studiau acest autor atât de reprezentativ pentru epoca lui, dar și o voce distinctă în istoria limbii latine (literare – ce-i drept –, dar care nu a putut să nu-și pună amprenta și asupra latinei vorbite, aspect al latinei care ajunsese să fie acceptat, într-o măsură considerabilă, de către latina literară și care, după o minuțioasă, atentă și talentată

[1] *Tacit*, București, Editura Univers, 1974.

șlefuire, s-a întors în stratul de unde a plecat, îmbogățindu-l fără ostentație, oarecum pe furiș).

Aveam de ales între mai multe fragmente taciteice pe baza cărora realizam asemenea exerciții în cadrul seminarului. L-am ales pe acesta (*Ann.* I, 46), nu numai pentru că mi s-a părut că aici există cea mai mare concentrare a mijloacelor stilistice și a strategiilor istoricului-poet, ci și ținând cont de concluziile la care au ajuns exegeții acestuia: „Totuși, [...], problema evoluției [esteticii taciteice *ad. n.*] nu se soluționează ușor. După minuțioasele investigații întreprinse de Gudeman, de Löfstedt și de Erikson, s-a opinat și se mai opinează încă asupra unei curbe stilistice în operele istoriografice alcătuite de Tacit, Stilul acestui scriitor ar avansa treptat spre o fază culminantă, marcată concomitent de o specificitate pregnantă și de o înaltă valoare artistică, fază ilustrată în primele șase cărți din *Anale;* operele anterioare ar pregăti acest apogeu, iar ultimele cărți din aceleași *Anale* ar învedera o anumită surdină pusă individualizării maxime din etapa precedentă și ar comporta o anumită întoarcere spre o scriitură mai clasică sau, cel puțin, mai liniștită, mai normală, cum o numea Nils Eriksson”[2]. Or, fragmentul ales se plasează în vârful acestei curbe stilistice. Cu alte cuvinte, voi încerca să aplic materialul teoretic pus în evidență în capitolul destinat limbii lui Tacit de către profesorul Cizek unui fragment ales, inițial, prin intuiție.

Analiză stilistică

Iată textul:

At Romae nondum cognito qui fuisset exitus in Illyrico, et legionum Germanicarum motu audito, trepida ciuitas incusare Tiberium quod, dum patres et plebem, inualida et inermia, cunctatione ficta ludificetur, dissideat interim miles neque duorum adulescentium nondum adulta auctoritate comprimi queat. Ire ipsum et opponere maiestatem imperatoriam debuisse cessuris ubi principem longa experientia eundemque seueritatis et munificentiae summam uidissent. An Augustum fessa aetate totiens in Germanias commeare potuisse: Tiberium uigentem annis sedere in sentu, uerba patrum cauillantem? Satis prospectum urbanae seruituti: militaribus animis adhibenda fomenta ut ferre pacem uelint (ed. H. Goelzer).

Dar la Roma, necunoscându-se încă rezultatul tulburărilor din Illyricum și aflându-se de revolta legiunilor din Germania, orașul alarmat îl acuza pe Tiberius că în vreme ce-și bate joc, printr-o șovăială simulată, de senatori și de plebe, care n-au nici putere, nici arme, soldații se revoltă și nu pot fi potoliți prin autoritatea încă slabă a doi tineri[3]. Ar fi trebuit să se ducă el însuși și să le opună maiestatea sa de împărat soldaților, care s-ar fi supus, dacă l-ar fi văzut pe șeful statului, om cu o lungă experiență și în același timp arbitrul suprem în ce privește severitatea sau răsplata. August, deși slăbit de bătrânețe, a putut să

[2] E. CIZEK, *op. cit.*, p. 65.
[3] Drusus Caesar și Germanicus Caesar.

> se ducă de-atâtea ori în Germania. Tiberius, în floarea vârstei, ședea în senat, ca să caute pricină cuvintelor senatorilor. S-au luat destule măsuri de aservire a Capitalei; ar trebui să se aplice măsuri de potolire a spiritelor soldaților, ca ei să voiască să suporte pacea (trad. G. Guțu[4]).

Nu vom urma ordinea palierelor stilistice propusă de profesorul Cizek, cea logică, ce merge – cum am arătat – de la nivelul sonor la cel morfosintactic și la frază, trecând prin nivelul stilistic și lexical, ci vom pune în evidență strategiile stilistice taciteice în ordinea în care apar în text, confruntându-le cu considerațiile teoretice făcute de E. Cizek cu referire la respectivele fenomene.

Fragmentul se deschide cu un ablativ absolut (*cognito*), foarte frecvent la autorul nostru, așa cum spune profesorul Cizek „pentru esențializarea și constrângerea enunțului”[5], ablativ absolut de care se leagă copulativ, cât se poate de normal, un altul, cu o construcție plenară și corectă (*motu audito*), deoarece conduce la cunoscuta sa concizie, dar, în spiritul acelei *uariatio,* atât de prezentă în toate operele taciteice, pe de o parte, corespunde uzanțelor clasice ale acestei construcții sintactice (deschide fraza prin ablativ absolut, ca în periodul clasic – se spune la paginile 49–50), pe de alta, cultivă disimetria, atribuindu-i primului ablativ, drept subiect, o întreagă propoziție (*qui fuisset exitus in Illyrico*). „[...] ablativele absolute adaugă noi circumstanțe, grupează rapid în jurul propozițiilor principale detalii prețioase sau recapitulează datele enunțurilor anterioare într-o manieră clară, concisă” (pp. 54–55).

Elementele principale ale celor două ablative absolute, subiectul și predicatul, sunt plasate chiastic (A *cognito* B *qui fuisset exitus*, dar B *motu* A *audito*). La aceasta se adaugă un hyperbaton (*qui... exitus*). Așa cum indică informațiile teoretice, cele două ablative absolute concentrează informații în jurul propoziției principale.

Și, într-adevăr, urmează imediat propoziția principală, în care autorul folosește infinitivul istoric cu valoare predicativă, ce continuă în întreg textul, pe urmele lui Sallustius, dar într-o măsură mai mică decât la acesta. „Infinitivul istoric – afirmă profesorul Cizek – conferă dramatism narației istorice și apare adesea în serii destul de lungi de mai multe forme verbale aflate la același timp” (p. 54) – aici *incusare, debuisse, potuisse, sedere.* Concentrarea se realizează și prin elipsă, în primul rând a verbului *esse*, care trebuie presupus, pentru obținerea unor infinitive similare celor amintite, lângă participiile *prospectum (prospectum esse*) și *adhibenda (adhibenda esse*). Subiectul primei fraze (*trepida ciuitas*) ne aruncă în plină modernitate taciteică, sintagma fiind rezultatul unei metonimii (*ciuitas = ciues*), iar metonimia fiind figura de stil cea mai iubită de Tacit. E. Cizek observă că

> stilul taciteic se prezintă în primul rând ca metonimic, și tocmai de la acest nivel începe modernitatea sa. Căci dacă admitem teza că poezia modernă devine metonimică, renunțând treptat la metaforism, va trebui să-i acordăm lui Tacit atributul modernității încă de la acest strat al structurii. Construcția

[4] TACITUS, *Anale*, traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu; confruntarea textului a fost realizată de Gabriela Creția, București, Editura Humanitas, 1995.

[5] *Op. cit.,* p. 54.

> metonimică – inclusiv deci sinecdoca –, prin concizia sa, capacitatea de a personifica și reifica, schimbând abstractul cu concretul și concretul cu abstractul, prin sugerarea unui univers dialectic constituit, plin de probabilități și chiar incertitudini menite a fi depășite, convenea mai mult ca oricare alta inventarului stilistic și ideatic [...]. Poezia asociației prin contiguitate – metonimică – i s-a părut marelui contemporan al lui Traian mai adecvată decât cea a asociației prin comparație – metaforică – pentru explorarea diversității de suprafață și chiar de adâncime, pentru expandarea unor valori ce trebuiau confruntate pe arii mereu înnoite (p. 41).

Ciuitas înregistrează o personificare și, în calitate de termen colectiv, mai cuprinzător, o maximă iradiere. În plus, sintagma, prin fonetismul ei (repetarea vocalei *i*), pe lângă motivarea fono-cinetică conferită de grupul fonetic *tr* (care sugerează îngrijorarea, agitația, clocotul), capătă plasticitate, ridicându-se ca un țipăt acut (***tr**epi**i**da c**iui**tas*). Predicatul *incusare* completează tare ideea, fiind, datorită preverbului, mai puternic decât obișnuitul *accusare*.

Dum aduce o ruptură, care, de obicei, introduce un fapt capital, implicând „convergența unei puneri în scenă dramatice” (p. 59).

Urmează două perechi de termeni marcați prin aliterație. Prima, ***p**atres et **p**lebem*, reprezintă o reformulare aliterantă a vechii sintagme care definea esența republicii: *senatus populusque;* totodată, formula propusă de Tacit e caracterizată de disimetrie, vechea sintagmă, formată din două nume caracterizate ambele prin semul /+ colectiv/, fiind înlocuită printr-un nume marcat de /+ mulțime de individualități/, căruia i se alătură un altul marcat /+ colectiv/. A doua pereche aliterantă este ***in**ualida et **in**ermia*, două adjective substantivate care nu se acordă cu substantivele anterioare, genul neutru aducând o reificare, o decădere din calitatea normală de forțe. Totodată, neutrul este mai cuprinzător, aducând un plus de sens, pe care l-am putea reda prin „toate cele neputincioase și neînarmate”. Verbul însuși (*ludificetur = facere ludum*) e și el tare și ales anume pentru aceasta, fiind mai sugestiv și mai bogat din punct de vedere semantic decât banalul *deridere.* Verbul propoziției completive, motivul acuzării, *dissideat,* plasat anaforic, pe primul loc în propoziție, capătă la Tacit un sens nou, „a se revolta”, și utilizare absolută. Subiectul, ocupantul celui de-al doilea loc, ține tot de domeniul metonimiei-sinecdocă: *miles,* un colectiv activ, însoțit de arhaizantul *interim,* cu care realizează o cacofonie inversată: *-im mi-*, figură fonetică prin care se sugerează răsturnarea și revolta. Pentru caracterizarea celor doi Cezari, Tacit preferă litota (*nondum adulta*), care, pe lângă faptul că aduce un plus de forță exprimării, servește și la realizarea unei *figura etymologica: **a**dulescentium... **a**dulta* (cu aliterație, completată parțial de ***a**uctoritate*). Nuanța arhaizantă este menținută prin verbul *(ne)queat.* Cele două predicate (*dissideat* și *queat*) încadrează chiastic fraza.

Ceea ce urmează pare a fi *oratio obliqua,* o altă caracteristică taciteică. Ideea se focusează asupra acțiunii, plasată pe primul loc (fraza începe cu ***i**re,* anaforic și aliterant cu ***i**psum*). Este o frază alungită (*à rallonge* – în termenii profesorului Cizek), unde lungirea este un participiu viitor în cazul Dativ, caz iubit de Tacit (*cessuris*). „Construcțiile cu participiul viitor – spune Eugen Cizek – iau uneori locul

ocupat la autorii clasici de o propoziție subordonată sau chiar de una principală, ca în perioada ipotetică" (p. 54). Fraza este, în același timp, brahilogică. Caracterizarea lui Tiberius este complexă și complicată. Apar, într-o așezare chiastică, A *principem* B *longa experientia* și B *eundemque seueritatis et munificentiae* A *summum*, unde *summum,* eliptic (*summum auctorem, summum arbitrium*), reprezintă instanța supremă, autorul, în sens taciteic, al pedepsirii (*seueritatis* – abstractul pentru concret) și al recompensării (*munificentiae*). Între *principem* și *summum* se vădește clar o primă antiteză, figura preferată a autorului nostru, tot pe urmele lui Sallustius, lucru subliniat și de Eugen Cizek:

> Paralelismul antitetic domină structura expresiei taciteice la toate nivelurile, la cel al organizării frazei ca și la nivelul procedeelor compoziționale. Diferențele între concepte sunt amplificate, exagerate până la stadiul unde ele se opun net, se ciocnesc violent între ele (p. 55).

Acest paralelism domină și partea a doua a fragmentului nostru, construită numai pe antiteze: *Augustum* / *Tiberium, fessa aetate* / *uigentem annis, commeare* / *sedere, in Germanias* = *in bellum* / *in senatu*. Printre acestea, se strecoară, îmbogățind sensul,

– o hypallage (*fessa*, care, de fapt, se referă la Augustus) sau o metonimie, oboseala fiind o consecință a vârstei înaintate;

– un joc al timpurilor/aspectelor (finit: *fessa* – participiu perfect / durativ: *uigentem* – participiu prezent; pasiv: *fessa* – acțiune suportată, fără voie / activ: *uigentem* – acțiune realizată, din proprie voință);

– o *figura etymologica* cu semnificații multiple (*in senatu* „printre bătrâni", în antiteză cu *uigentem annis* „în floarea vârstei");

– o alungire realizată tot printr-un participiu (*cauillantem*).

În studiul profesorului Cizek citim: „Fraza alungită [...] a fost complet valorificată numai de Tacit. Această frază adaugă demersului inițial, oprit la propoziția principală, un apendice complex, apt să elaboreze o semantică foarte bogată, o densitate stilistică remarcabilă" (p. 61). Prin adaosul, la participiu prezent, *cauillantem*, balanța înclină de două ori negativ în partea acuzatului Tiberiu, care nu numai că nu participă la război alături de armată, într-un sedentarism strigător la cer, ci își mai și bate joc de cuvintele senatorilor. Antiteza este foarte puternică, realizată asyndetic, ca la Sallustius, dintre cele două părți aflate în antiteză lipsind ceruta conjuncție adversativă, care este înlocuită prin două puncte. La fel și în ultima frază, unde, aparent, nu există nicio antiteză. De fapt, aici opoziția este între Vrbs (tihnita și vesela capitală), cu o valoare abstractă în locul uneia concrete (*seruitus* „aservire", nu „servire, sclavie"), și armată (*militares animi*)[6], plus o dezvoltare metonimică (*fomenta* „oblojeli, pansamente, balsam", în loc de „mijloace de liniștire psihică, consolare, alinare"). Un puternic concret, în locul unui abstract delicat.

[6] Este bine cunoscută antiteza dintre oraș și câmpul de luptă, derivată din fundamentala opoziție *urbanitas*/*rusticitas. Cf.* Florica BECHET, „Valențe ale opoziției *urbanitas/rusticitas* în limba latină", *in Analele Universităţii din Craiova,* seria: *Ştiinţe filologice şi economice,* anul XII, 1988, pp. 55–62.

S-ar impune un sumar recapitulativ al figurilor de stil folosite de Tacit în acest scurt fragment:

Nivelul sonor

– aliterație (***p**atres et **p**lebem, **in**ualida et **in**ermia, **adul**escentia... **adul**ta **a**uctoritate, **i**re **i**psum*);

– motivație fono-cinetică, armonie imitativă (***tr**epi**i**da c**i**u**i**tas*);

– cacofonie inversată (*inter**im mi**les*);

Nivelul stilistic și lexical

– metonimie și sinecdocă (*ciuitas = ciuis, miles = exercitus, seueritatis, munificentiae, seruitutis, fomenta*);

– preferința pentru abstractul caz Dativ (*cessuris*);

– antiteză (*Augustum* / *Tiberium, fessa aetate* / *uigentem annis, commeare* / *sedere, in Germanias* / *in senatu, urbanae* / *militaribus*);

– jocul timpurilor/aspectelor/diatezelor (*fessa* – perfect / *uigentem* – prezent, *fessa* – pasiv / *cauillantem* – activ);

– hypallage (*Augustum fessa aetate*);

– figura etymologica (*adulescentium... adulta*);

– litotă (*nondum adulta*);

– infinitiv istoric (*incusare, debuisse, potuisse, sedere, prospectum, adhibenda*);

– reificare (*inualida et inermia*);

– arhaizare (*interim, queat*);

– selecția lexicală – termeni puternici (*ludificetur, incusare*);

Nivelul morfosintactic – fraza:

– ablativ absolut sumativ (*cognito, audito*);

– folosirea participiului viitor în locul unei propoziții de sine stătătoare, principală sau subordonată (*cessuris*);

– frază *à rallonge* (*Ire ipsum et opponere maiestatem imperatoriam debuisse **cessuris,** Tiberium uigentem annis sedere in sentu, uerba patrum **cauillantem***);

– disimetrie, *uariatio* (*cognito **qui fuisset exitus** in Illyrico, et legionum Germanicarum **motu** audito; patres et plebes*);

– chiasm (A *cognito* B *qui fuisset exitus in Illyrico, et* B *legionum Germanicarum motu* A *audito;* A *dissideat interim* B *miles neque duorum adulescentium nondum adulta auctoritate comprimi* A *queat;* A *principem* B *longa experientia* B *eundemque seueritatis et munificentiae* A *summum*);

– hyperbaton (*qui... exitus*);

– anaforă (*dissideat*);

– elipsă, asyndeton (*prospectum, adhibenda, summum,* lipsa conjuncției *sed* în antiteze).

În loc de concluzii

Aplicată acestui fragment, schema figurilor folosite de Tacit, propusă de E. Cizek la pagina 66 a lucrării sale dedicate acestui mare istoric și stilist, și consecințele lor se potrivesc perfect. Metonimiile conduc la expansiune, elipsele – la concizie, disimetriile – la contrast și variație, iar mult prezenta antiteză – la tensiune.

Numai că e nevoie de un maestru al limbii, precum Tacit, cu strategiile lui estetice, ca să se poată ajunge la asemenea bijuterii. Dar și de maeștri ai decriptării, ca să te introducă în labirintul taciteic, în același timp criminal de încâlcit și înălțător de paradisiac, precum profesorul Eugen Cizek.

BIBLIOGRAFIE

BECHET, Florica, „Valenţe ale opoziţiei *urbanitas/rusticitas* în limba latină", *in Analele Universităţii din Craiova,* seria: *Ştiinţe filologice şi economice*, anul XII, 1988, pp. 55–62.

BOISSIER, Gaston, *Tacite*, Paris, Librairie Hachette, 1903.

CIZEK, Eugen, *Tacit*, București, Editura Univers, 1974.

DAN, Sergiu Pavel, *Spiritul Romei. O privire comparativă asupra gândirii politice și faptei unui popor: Titus Livius, Cornelius Tacitus, Plinius cel Tânăr,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.

GRIMAL, Pierre, *Tacit,* traducere de Gabriela Creția și Lidia Cotea, București, Editura Teora, *Colecția Universitas*, 2000.

TACITE, *Annales,* texte établi et traduit par Henri Goelzer, Paris, Les Belles Lettres, 1938.

CORNELIUS TACITUS, *Anale*, traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu; confruntarea textului de Gabriela Creția, București, Editura Humanitas, 1995.

Analele lui CORNELIUS TACITUS, volumul I (*Domnia lui Tiberiu:* cărțile I–IV), traducere de Eugen Lovinescu, ediția a III-a, București, Tipografia România Nouă, 1925.

P. CORNELIUS TACITUS, *Opere* III, *Anale,* traducere de Andrei Marin, studiu introductiv și note de N.I. Barbu, București, Editura Științifică, 1964.